РОЛЬ МЕДИАГРАМОТНОСТИ И ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ В ОПРЕДЕЛЕНИИ СОЦИАЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ

ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА МЕДИА МАКОНДА АХБОРОТ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДАГИ ИЖТИМОИЙ МУАММОЛАР

Мусаев Одил Рахматович
Ренессанс таълим университети профессори, фалсафа фанлари доктори

Глобаллашув - бу технология, савдо ва маданий алмашинув туфайли мамлакатлар, маданиятлар ва иқтисодиётлар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ва ўзаро боғлиқликнинг кучайиши жараёнидир. Глобаллашув алоқаларни яхшилаш ва иқтисодий ўсиш каби кўплаб афзалликларни келтирган бўлсада, айниқса, ахборот хавфсизлиги соҳасида янги муаммоларни келтириб чиқарди.

Глобаллашув контекстидаги ахборот таҳдидлари глобаллашган дунёда маълумотларга кириш, қайта ишлаш ва улардан фойдаланишда одамлар дуч келадиган турли хил хавф ва муаммоларни англатади. Ушбу таҳдидларга нотўғри маълумот, дезинформация, ташвиқот, киберҳужумлар, шахсий ҳаёт ва маълумотларни ҳимоя қилишнинг бузилиши киради.

Шахсларни ушбу таҳдидлардан ҳимоя қилиш ҳуқуқий, технологик ва таълим стратегияларини бирлаштирган кўп қиррали ёндашувни талаб қилади.

Глобаллашув ҳодисаси яқинларгача кўпчиликка яхши маълум бўлмаган тушунча бўлиб ҳисобланган бўлса, ҳозирги кунда у жараён сифатида сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва тарихий-фалсафий мушоҳадаларда энг кўп ишлатилаётган категориал атамага айланиб бормоқда.

Эътиборли жиҳати шундаки, 1987 йилгача АҚШ Конгресси кутубхонаси картотекасида «глобаллашув» тушунчаси қўлланилган бирорта адабиёт бўлмаган. Бироқ, 1990 йиллардан бошлаб глобаллашув муаммосига бағишланган асарлар ва мақолалар шиддат билан кўпая бошлади. Ҳозирги кунда глобаллашув жараёнига нисбатан турли хил ижтимоий-фалсафий концепциялар шаклланмоқда. Уларда мазкур жараённи англашга, унинг халқлар ва давлатлар тақдирига таъсирини аниқлашга, оқибатлари ва келажагини тасаввур қилишга уринишлар кузатилмоқда[1].

Шу кунгача «глобаллашув» тушунчасига нисбатан олимлар томонидан жуда ҳам кўплаб таърифлар берилган. Техника фанлари доктори, профессор И.Мазур ва фалсафа

[1] Чумаков А.Н. Глобализация. Контуры селостного мира. М.: Проспект. 2009. - С. 71.

фанлари доктори, профессор А.Н.Чумаков томонидан чоп этилган «Глобалистика: Халқаро фанлараро энциклопедик луғат» китобида глобаллашувга оид 3200 дан зиёд атамалар, ташкилотлар ва ҳодисалар келтирилади[1].

Бугунги глобаллашув жараёнлари давлат ва сиёсат арбоблари, файласуфлар ва жамиятшунос олимлар, журналистлар ва бошқалар томонидан турлича шарҳланмоқда. Қандай аталмасин, бугун биз тез суръатлар билан ўзгариб бораётган, инсоният ҳозирга қадар бошидан кечирган даврлардан тубдан фарқ қиладиган ўта шиддатли ва мураккаб бир замонда яшаётганлигимиз муҳтарам Президентимиз асарларида ҳам таъкидланган.

Бизга маълумки, глобаллашув шароитида медиа макон деган тушунча ва унинг инсонлар ҳаётидаги ўрни ва аҳамияти тўғрисида гапирмасликнинг иложи йўқ. Шу ўринда медиа макон тушунчаси атрофида бир мунча фикр юритишни маъқул деб биламиз.

Медиа макон деганда оммавий ахборот воситаларининг турли шакллари ишлайдиган ва ўзаро таъсир қиладиган муҳит тушунилади. У газеталар, телевидение ва радио каби анъанавий оммавий ахборот воситаларини, шунингдек, веб-сайтлар, ижтимоий медиа платформалари ва мобил иловалар каби рақамли оммавий ахборот воситаларини ўз ичига олади.

Медиа майдони медиа институтлари, контент ишлаб чиқарувчилар, дистрибюторлар ва истеъмолчилардан иборат. У жисмоний инфратузилмани (масалан, радиоэшиттириш станциялари, босмахоналар, интернет-серверлар), шунингдек, оммавий ахборот воситалари фаолият юритадиган маданий ва ижтимоий контекстларни ўз ичига олади.

Ахборот маданияти деганда жамият ёки маълум бир жамиятда ахборотни яратиш, тарқатиш ва истеъмол қилиш билан боғлиқ меъёрлар, қадриятлар, эътиқодлар ва амалиётлар тушунилади.

Ахборот маданияти ахборотга муносабат (масалан, ишонч, скептицизм), ахборотга кириш даражаси, ахборот манбаларининг сифати ва ишончлилиги, ахборотни танқидий баҳолаш ва ундан фойдаланиш қобилиятини ўз ичига олади.

Ахборот маданияти жамоатчилик фикрини шакллантириш, қарорлар қабул қилиш жараёнларига таъсир кўрсатиш ва фуқароларнинг фаоллигини оширишда ҳал қилувчи роль ўйнайди.

Кучли ахборот маданияти жамиятнинг барча аъзолари учун аниқ ва хилма-хил маълумотларга эга бўлишини таъминлаш орқали шаффофлик, ҳисобдорлик ва демократияга ёрдам беради. Шунингдек, бу одамларга оммавий ахборот воситаларида мавжуд бўлган катта ҳажмдаги маълумотлардан фойдаланишга ёрдам беради, уларга онгли танлов қилиш ва оммавий нутқда мазмунли иштирок этиш имконини беради.

Бизга мълумки, ахборот маданиятини шакллантиришда оммавий ахборот воситаларининг роли беқиёсдир. Оммавий ахборот воситалари, жумладан телевидение, радио, газета ва интернет ахборотни танлаш, шакллантириш ва оммага тарқатиш орқали ахборот маданиятини шакллантиришда марказий ўрин тутади.

Оммавий ахборот воситалари кун тартибини белгилаш жараёнига таъсир кўрсатади, қайси масалалар жамоатчиликда эътиборга олиниши ва муҳокама қилинишини белгилайди, шу орқали жамоатчилик фикри ва устуворликларини шакллантиради.

Оммавий ахборот воситалари, шунингдек, маданий меъёрлар ва қадриятларни шакллантириш, жамиятда маълумотни қандай қадрлаш, алмашиш ва истеъмол қилишига таъсир қилиш кучига эга.

Бугунги кунда маълумотларнинг ҳаддан ташқари юкланиши, кўпинча интернет, телевидение, радио ва ижтимоий медиа каби турли хил медиа каналлари орқали жисмоний шахсларга мавжуд бўлган ҳаддан ташқари кўп маълумотни англатади. Ушбу ортиқча юк катта ҳажмдаги маълумотларни қайта ишлаш ва тушунишда қийинчиликларга олиб келиши мумкин, натижада ҳаддан ташқари стресс ёки стресс ҳисси пайдо бўлади.

[1] Глобалистика. Международный междисциплинарный энциклопедический словарь. – М.: Санкт-Петербург, Нью-Йорк. Изд.центр «Елима» — «Питер», 2006.

Бугунги кунда ахборотнинг ҳаддан ташқари юкланишини бошқариш бир неча сабабларга кўра медиа маконида жиддий муаммога айланди. Ҳар куни ишлаб чиқариладиган ва баҳам кўриладиган маълумотлар ҳажми ҳайратланарли, бу одамлар учун сўнгги янгиликлар ва ўзгаришлардан хабардор бўлишни қийинлаштиради. Кўпгина манбалар кўпинча бир хил маълумотни хабар қилади, бу эса такрорлаш ва чалкашликка олиб келади.

Ахборот сифати ва ишончлилигини таъминлаш қийин, чунки нотўғри маълумотлар ва сохта янгиликлар ижтимоий тармоқлар ва бошқа онлайн платформалар орқали осонгина тарқалиши мумкин.

Мутахассисларнинг фикрича, сохта янгиликлар ва нотўғри маълумотларнинг жамиятга таъсири жуда катта. Сохта янгиликлар ва нотўғри маълумотлар анъанавий оммавий ахборот воситалари ва институтларга ишончни йўқотиши мумкин, бу эса ахборот экотизимига ишончни йўқотишига олиб келади. Тажрибалардан маълумки, нотўғри маълумотлар жамоатчилик фикрини манипуляция қилиш, сайловларни ўзгартириш, зўравонлик ёки тартибсизликларни қўзғатиш учун ишлатилиши мумкин. Шунингдек, Сохта янгиликлар ва нотўғри маълумотлар, мавжуд нотўғри қарашлар ва нотўғри қарашларни кучайтирадиган ёлғон ёки чалғитувчи маълумотларни тарқатиш орқали ижтимоий бўлиниш ва қутбланишга ҳисса қўшиши мумкин.

Оммавий ахборот воситалари сохта янгиликлар ва нотўғри маълумотларга қарши курашда ҳал қилувчи роль ўйнайди. Оммавий ахборот воситалари хабар беришдан олдин маълумотларнинг тўғрилигини текшириш учун факт-чекинг билан шуғулланиши мумкин.

Манбалар ва усуллар ҳақида шаффоф бўлиш аудиторияда ишонч ва ишончни мустаҳкамлашга ёрдам беради. Медиа саводхонлиги дастурлари сохта янгиликлар ва нотўғри маълумотни аниқлаш бўйича жамоатчиликни ўргатишда ёрдам беради. Оммавий ахборот воситалари шов-шувлардан қочишлари ва ўз ҳисоботларида аниқлик ва мувозанатни биринчи ўринга қўйишлари мумкин.

Умуман олганда, ахборотнинг ҳаддан ташқари юкланишини бошқариш ва сохта янгиликлар ва нотўғри маълумотларга қарши кураш соғлом ва хабардор оммавий нутқни таъминлаш учун оммавий ахборот воситалари, технология компаниялари ва сиёсатчилар ўртасидаги ҳамкорликни талаб қиладиган долзарб муаммолардир.

ОАВнинг тарафкашлиги оммавий ахборот воситаларининг янгиликлар ва маълумотларни маълум бир нуқтаи назар ёки мафкурага мос келадиган тарзда тақдим этиш тенденциясини англатади. Бу тарафкашлик қасддан ёки қасддан бўлиши мумкин ва турли шаклларда намоён бўлиши мумкин, масалан, ҳикояларни танлаш, муаммоларни тартибга солиш ва тильдан фойдаланиш. Оммавий ахборот воситаларининг тарафкашлиги жамиятга бир неча жиҳатдан сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин. Жумладан:

Жамоатчилик фикрини шакллантириш: Оммавий ахборот воситаларининг тарафкашлиги одамларнинг воқеаларни қандай идрок этиши ва талқин қилишига, турли масалаларга уларнинг фикрлари ва муносабатларини шакллантиришига таъсир қилиши мумкин.

Поляризация: Медиа тарафкашлиги мавжуд эътиқод ва муносабатларни кучайтириш орқали қутбланишга ҳисса қўшиши мумкин, бу эса акс-садо камералари ва фильтр пуфакчаларининг шаклланишига олиб келади.

Оммавий ахборот воситаларига ишонч: Оммавий ахборот воситаларининг тарафкашлиги оммавий ахборот воситаларига бўлган ишончни йўқотиши мумкин, чунки томошабинлар нохолис хабарларни ишончсиз деб билиши мумкин.

Демократияга таъсири: Оммавий ахборот воситаларининг тарафкашлиги оммавий мунозараларни бузиш ва жамоатчилик учун мавжуд бўлган қарашлар хилма-хиллигини чеклаш орқали демократик жараёнга путур етказади.

Ахборотни тарқатишда ахлоқий муаммолар оммавий ахборот воситалари ўзларининг хабар бериш амалиётларида ахлоқий меъёрларга риоя қилмаганларида пайдо бўлади. Баъзи умумий ахлоқий муаммоларга қуйидагилар киради:

Аниқлик ва ҳақиқат: Оммавий ахборот воситалари нотўғри маълумотлар ёки ёлғон хабарлар тарқалишидан қочиб, тўғри ва ҳаққоний маълумотларни эълон қилишлари шарт.

Объективлик ва адолатлилик: Оммавий ахборот воситалари маълумотни мутаносиб ва холис тарзда тақдим этишга, муайян шахслар ёки гуруҳларга нисбатан тарафкашлик ёки тарафдорликдан қочишлари керак.

Махфийлик: Оммавий ахборот воситалари шахсларнинг шахсий ҳуқуқларини ҳурмат қилишлари ва шахсий маълумотларни рухсатисиз нашр этиш ёки трансляция қилишдан қочишлари керак.

Сенсационизм: Оммавий ахборот воситалари хабарлар ёки воқеаларни шов-шувли қилиб, уларнинг ҳақиқий аҳамияти ёки таъсирини бузиб кўрсатишдан қочишлари керак.

Ахборот тарқатишда оммавий ахборот воситаларининг тарафкашлиги ва ахлоқий масалаларни ҳал қилиш шаффофлик, жавобгарлик ва профессионал стандартларга риоя қилишни талаб қилади. Оммавий ахборот воситалари ўз муҳаррир сиёсати ва амалиётларини ошкор қилиш, ҳисобот бериш учун контекстни тақдим этиш ҳамда ташвиш ва фикр-мулоҳазаларни ҳал қилиш учун аудитория билан мулоқот қилиш орқали шаффофликни ошириши мумкин. Бундан ташқари, медиасаводхонлик дастурлари жамоатчиликни ахборот манбаларини танқидий баҳолаш ва нотўғриликни аниқлаш бўйича маълумот беришга ёрдам беради, уларга истеъмол қилинадиган маълумотлар бўйича онгли қарорлар қабул қилиш имкониятини беради.

Хулоса қилиб айтганда, медиа макон ва ахборот маданияти бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, ахборот маданиятини шакллантиришда оммавий ахборот воситалари муҳим роль ўйнайди ва аксинча. Ушбу тушунчаларни тушуниш демократик қадриятларни, танқидий фикрлашни ва онгли қарорлар қабул қилишни қўллаб-қувватловчи соғлом ахборот муҳитини тарғиб қилиш учун зарурдир.